

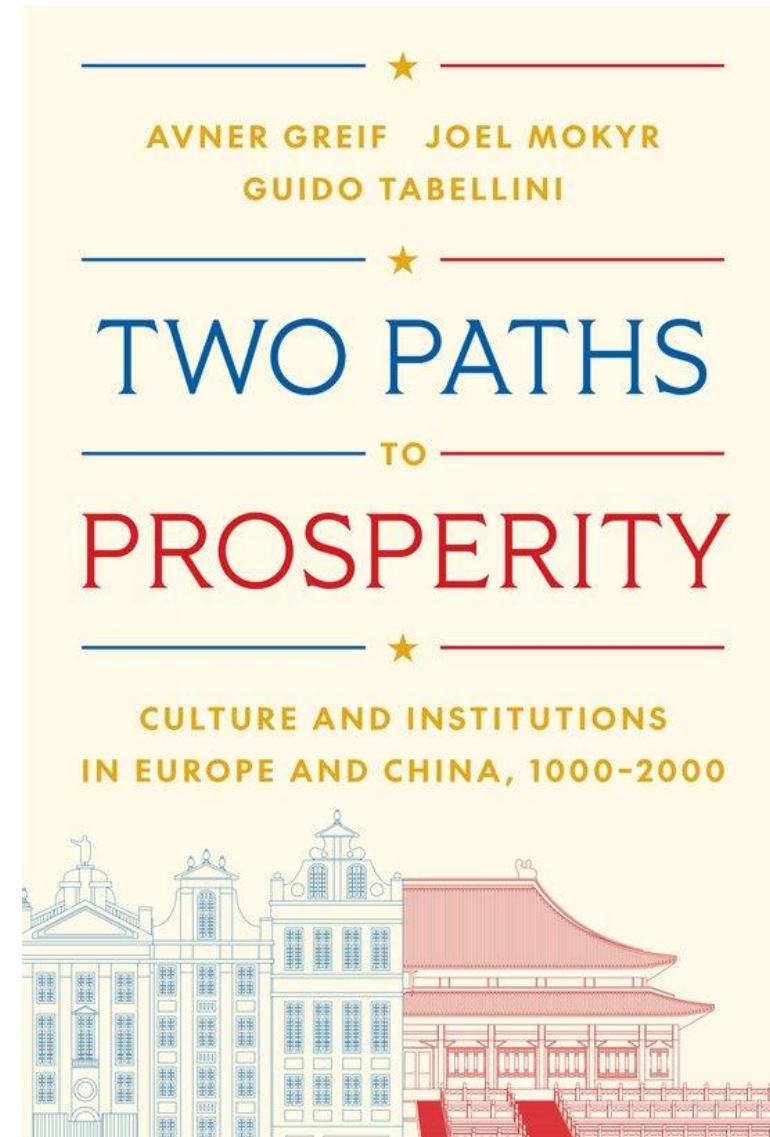
Religieuze verenigingen en het stedelijk leven in de laatmiddeleeuwse noordoostelijke Nederlanden

Arie van Steensel

Zutphen, 11 juni 2026

Inleiding

- Waarom middeleeuwse religieuze verenigingen bestuderen?
- Greif e.a.: open, universalistische vs. gesloten, particularistische systeem
- Invloed van cultuur op economische ontwikkelingen

Inleiding

- Wat waren religieuze verenigingen?
- Langs welke lijnen verliep de verspreiding van religieuze verenigingen in de (noordoostelijke) Nederlanden?
- Welke functies vervulden religieuze verenigingen in de middeleeuwse stad (en het Sint-Anthonisbroederschap in Zutphen in het bijzonder)?

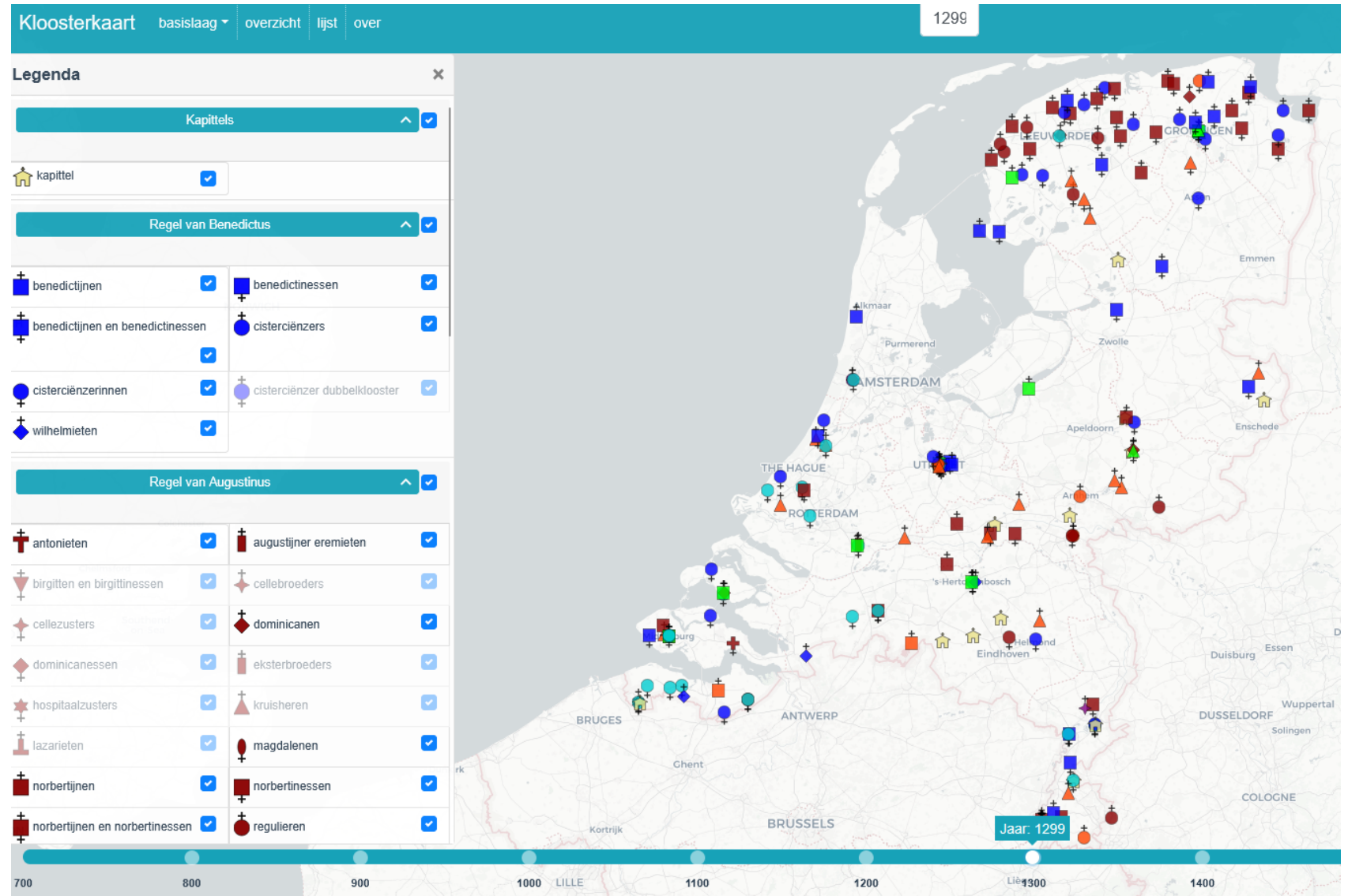
Middeleeuwse religieuze verenigingen

- Het ontstaan van zuster- en broederschappen
 - Gebedsgemeenschappen verbonden aan kloosters (voor de elfde eeuw)
 - Broederschappen verbonden aan kloosters en kapittels (elfde-twaalfde eeuw)
 - Parochiale broeder- en zusterschappen (vanaf de late twaalfde eeuw)
 - Pelgrimsbroederschappen en elitebroederschappen (vanaf de veertiende eeuw)

Middeleeuwse religieuze verenigingen

- Belangrijkste factoren en ontwikkelingen
 - Verspreiding van kloosters en het verstedelijkingsproces
 - De Zwarte Dood gaf een impuls aan de dodengedachtenis (*memoria*)
 - Initiatief en controle verschuift van geestelijkheid naar leken
 - Opkomst van lekenvroomheid > alternatief voor kerkelijke kaders

Middeleeuwse religieuze verenigingen

Bron:
gpz.labs.vu.nl/kloosters.htm

Middeleeuwse religieuze verenigingen

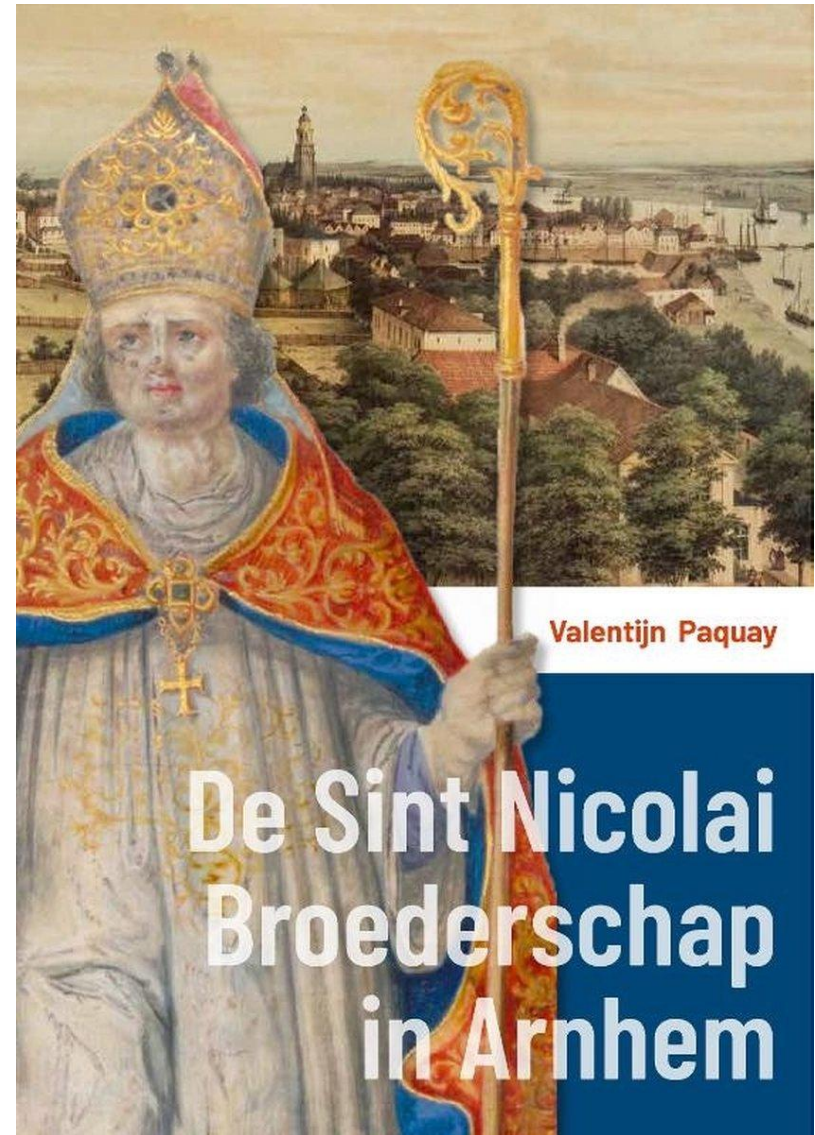
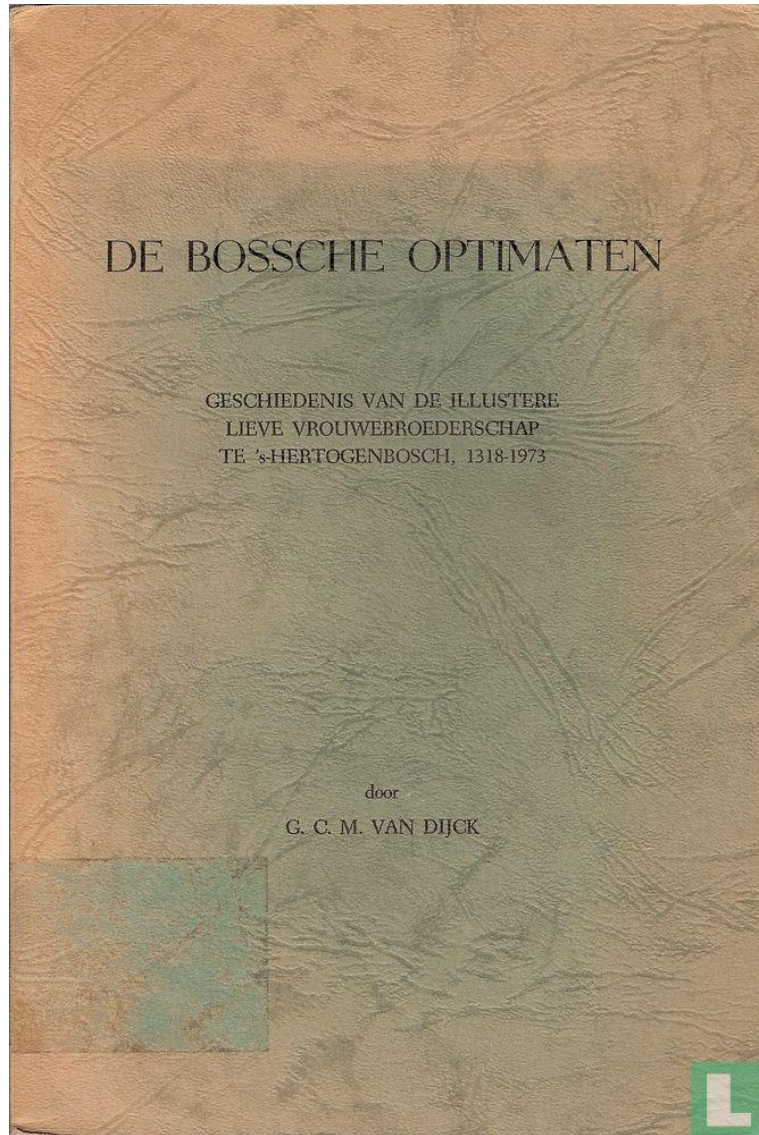
- Wat waren broederschappen en welke taken vervulden ze?
 - Een zelfstandige (leken)vereniging van mannen en/of vrouwen, die regelmatig bijeenkwamen om gezamenlijke religieuze doeleinden na te streven en soms sociale initiatieven namen
 - Het organiseren van liturgische diensten en het onderhouden van een altaar/kapel, het bidden voor het zielenheil van de leden, deelnemen aan religieuze processies, het beheren van bezittingen, jaarmaaltijden, het ondersteunen van behoeftige leden en/of specifieke liefdadigheid
 - Verticale relatie tussen god, de levenden en de doden; horizontale relatie tussen leden
- Ambachtsgilden ontstonden vaak als religieuze vereniging, terwijl pelgrimsbroederschappen, schuttersgilden en rederijderskamers ook devotionele functies kenden

Middeleeuwse religieuze verenigingen

	Bevolking, c. 1300-1550	Gilden	Broederschappen	Wijken / Buurten	Parochies
Florence	c. 100,000-59,000	21	163	16	57
Gent	c. 64,000-45,000	58	40	6/c.34	4-7
Londen	c. 80,000-55,000	c.110	c. 176	24-25	107
Leiden	c. 2,500-13,000	29	56	4-18/c.73	3
Norwich	c. 25.000-11.000	94	52	4-12	46

	1250-1299	1300-1349	1350-1399	1400-1449	1450-1499	1500-1549	Totaal
Leiden			5	11	9	31	56
Norwich	1	2	20	7	8	14	52
Gent	3	11		16		10	40
Florence	17	28	24	36	58		163
Londen		31				38	(176)

Middeleeuwse religieuze verenigingen

Een adellijke broederschap

- Populariteit van Sint-Anthonis in de veertiende en vijftiende eeuw > kloosterorde en broederschappen
- Adellijke broederschap van Sint-Anthonis, gevestigd nabij Mons (Barbefosse)
- Vanaf ca. 1418 onder bescherming van Jacoba van Beieren en Jan van Brabant, een toename van edellieden uit Henegouwen, Holland en Zeeland als leden
- Ketting met tau-kruis na haar dood geretourneerd

Bron: Mons,
Bibliothèque
universitaire,
Fonds
Puissant, ms.
11.

Religieuze verenigingen in Zutphen

Zutphen in de vijftiende eeuw

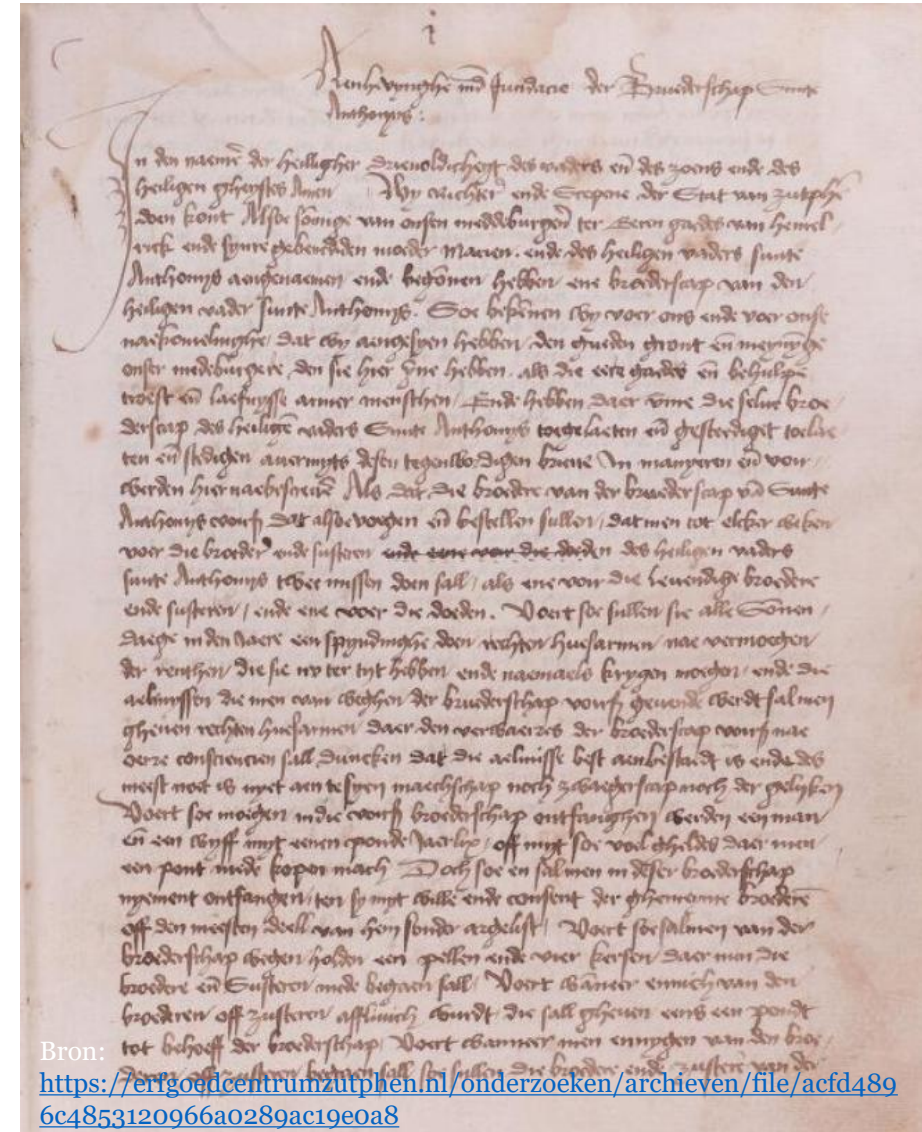
- Ca. 3000-4000 inwoners
- Twee parochies
- 11 religieuze broederschappen
- 2 broederschappen van ambachtslieden
- 2 broederschappen van de schutters
- 15 ambachtsgilden

Bron: <http://bne.digital.bne.es/bd/es/card?id=fb893d06-2ef8-4eb5-9633-87ed741bf8f1>

Religieuze verenigingen in Zutphen

- Sint-Anthonisbroederschap (Walburgiskerk)
 - 11 april 1451 > oprichtingsakte
 - Gewijd aan God, Maria en Sint-Anthonis
 - Twee wekelijkse missen voor (overleden) leden
 - Voorzieningen voor begravenissen
 - Gemengd lidmaatschap (beperkt tot 50 leden), entreegeld
 - Wekelijkse uitdelingen aan de huisarmen
 - Collectief bezit gemaximaliseerd
 - Vanwege publieke liefdadigheid sterkere controle van het stadsbestuur

Bron:
<https://erfgoedcentrumzutphen.nl/onderzoeken/archieven/file/acfd4896c4853120966a0289ac19e0a8>

Religieuze verenigingen in Zutphen

Houten beeldje van Sint-Anthonis (251-356), Zutphen, eind vijftiende eeuw. Onduidelijk welke broederschap precies opdrachtgever was.

Bron:

<https://www.collectiegelderland.nl/museazutphen/object/d6bdca6b-4617-fc5b-6183-2d6178fca88a>

Religieuze verenigingen in Zutphen

Paus Julius bevestigt de stichting en statuten van de broederschap van Sint Walburgis in de Walburgiskerk te Zutphen, 1506

Bron:
<https://erfgoedcentrumzutphen.nl/onderzoeken/archieven/file/973b41b15e14336bbc9450a8aaa06963>

Conclusies

- Middeleeuwse broeder- en zusterschappen...
 - verenigden leken, voornamelijk in een stedelijke context, die gedeelde religieuze en sociale belangen nastreefden
 - verspreidden zich relatief laat in de noordelijke Nederlanden vanwege de aard van het monastieke en stedelijke landschap, maar na de Zwarte Dood meer religieuze en sociale behoefte aan religieuze verenigingen
 - waren flexibele instituties die verschillende doeleinden konden dienen, al naar gelang de omstandigheden lag de nadruk op religieuze en sociale functies
 - boden leden een cultureel raamwerk waarbinnen de wereld betekenis kreeg, en tegelijkertijd een sociaal netwerk om contacten te leggen
 - bestendigden door lidmaatschap en publieke functies de bestaande sociaal orde binnen de stad en raakten steeds meer ingebed in het stedelijke politieke en sociaal-religieuze weefsel